„Аталар вә оғуллар"*

Бөйүк рус язычысы И. С. Туркенев доғма вәтәнинин парлаг кәләчәйинә бөйүк үмид бәсләйирди. О, «бөйүк, гүдрәтли, һәгиги вә азад рус дилинә» севир вә она йүксәк гиймәт верирди. Туркенев бүтүн һәятыны доғма рус әдәбийятына һәср этмиш вә бу әдәбийятын инкишафы йолунда өз бачарыг вә истедадыны әсиргәмәмишдир.

Көзәл вә зәнкин дилә малик олан Туркеневин әсәрләринин Азәрбайчан дилинә тәрчүмә эдилмәси бөйүк мәдәни хидмәтдир. Бу чәһәтдән Туркеневин «Аталар вә оғуллар» романынын тәрчүмәси диггәти чәлб эдир. Лакин чох тәәссүф ки, бу романын тәрчүмәсиндә бир сыра нөгсанлара йол верилмишдир. Бу нөгсанлары әсас э'тибарилә үч гисмә айырмаг олар: 1) тәһрифләр; 2) гуру вә гейри-бәдии ифадәләр; 3) дил вә үслуб сәһвләри.

Китабын лап илк сәһифәләриндә бир сыра тәһриф вә нөгсанлара йол верилмишдир; мәсәлән:

«У него в пятнадцати верстах от постоялого дворика хорошее имение в двести душ, или,—как он выражается с тех пор, как размежевался с крестьянами и завел «ферму»,—в две тысячи десятин земли». Бу чүмлә белә тәрчүмә эдилмишдир:

«Бу (?) карвансаранын он беш верстлийиндә онун ики йүз нүфуза (?) малик бир яхшы мүлки я да, өз дедийи кими, торпағыны кәндлиләрдән айырдыгдан сонра дүзәлтдийи «фермасы вар».

Әввәлән, бурадакы ара чүмлә әсас мәтләбә гарышдыгы үчүн мүәллифин фикрини дәйишдирмишдир; икинчиси, чүмләнин башланғычындакы «бу» сөзү артыг олдуғу кими, «нүфуз» да, «нүфус» шәклиндә язылмалы иди. Үмумиййәтлә исә бу чүмлә белә тәрчүмә олунмалы иди:

«Карвансаранын он беш верстлийиндә онун ики йүз нүфуса малик яхшы бир мүлкү вә яхуд,—торпағыны кәндлиләрин торпағындан айырыб, «ферма» дүзәлтдийи вахтдан бәри өзү дедийи кими—ики мин десятин торпағы вар».

Бә'зән elә тәһрифләрә йол верилмишдир ки, бунлар, әлбәттә, тәрчүмәнин үмуми вә мүсбәт тә'сирини хейли азалдыр. Китабын 5-чи сәһифәсиндә белә бир чүмлә вардыр:

«Бу мүддәтдә исә Николай Петрович һәлә ата-анасынын сағ икән вә онларын хейли наразылығына сәбәб олараг өз кечмиш манзил саһиби мә'мур Преполовенскинин көзәл, нечә дейәрләр, инкишаф этмиш вә журналларын «элм» шө'бәсиндә чидди мәгаләләр охуян гызына ашиг олмушдур».

Русчасында исә бу фикир тамамилә башга бир шәкилдә ифадә эдилмиш вә мүәллиф һәмин гызы белә тәсвир этмишдир:

«Между тем, Николай Петрович успел, еще при жизни родителей и к немалому их огорчению, влюбиться в дочку чиновника Преполовенского, бывшего хозяина его квартиры, миловидную и, как говорится, развитую девицу: она в журналах читала серьезные статьи в отделе «Наук». Азәрбайчан мәтниндә исә, мүәллифин бу инчә кинайәси тамамилә итмиш, чүмлә исә чансыз вә гуру бир шәкилдә салынмышдыр.

Русча мәтиндә белә бир чүмлә вар:

«А потом мы догадались, что болтать, все только болтать о наших язвах не стоит труда, что это ведет только к пошлости и доктринерству; мы увидали, что и умники наши, так называемые передовые люди и обличители, никуда не годятся, что мы занимаемся вздором, толкуем о каком-то искусстве, бессознательном творчестве, о парламентаризме, об адвокатуре, и черт знает о чем, когда дело идет о насущном хлебе, когда грубейшее суеверие нас душит, когда все наши акционерные общества лопаются единственно оттого, что оказывается недостаток в честных людях, когда самая свобода, о которой хлопочет правительство, едва ли пойдет нам в прок...».

Бу чүмлә белә тәрчүмә эдилмишдир:

«Сонра исә баша дүшдүк ки, бизим (?) нөгсанлар (?) барәсиндә бош-бош чәрәнләмәкдән бир шей чыхмаз, бунун ахыры ялныз бошбоғазлыг (?) вә әлламәлийә (?) келиб чыхачаг; биз көрдүк ки, бизим ағыллы вә габагчыл дейилән адамлар вә ифша эдәнләр дә һеч бир шейә ярамырлар; дәрд зәрури чөрәк дәрди олдуғу, ән кобуд мөвһуматчылыг бизи боғдуғу бир һалда, ялныз намуслу адам чатышмадығы үчүн бүтүн сәһмдар ширкәтләримиз сыныг чыхдығы һалда, бизим кәндлиләр мейханада доюнча ички ичмәк үчүн өз-өз малыны оғурламаға һазыр олдуғундан, һөкумәт гайғысына галдығы азадлығын өзүнүн дә бизә файдасы олуб-олмаячағы шүбһәли олдуғу бир һалда биз мә'насыз шейләрлә мәшғул олуруг...» (сәһ. 57).

Чүмләнин дүзкүн вә сәлис тәрчүмә олунмадығы бир тәрәфә дурсун, бурада, о гәдәр «олмаг», «олдуғу», «олуб» сөзләри ишләнмишдир ки, бунлар чүмләни анлашылмаз бир шәклә салмышдыр.

Демәк олар ки, әйнилә буна охшар бир чүмлә дә 43-чү сәһифәдә вардыр:

«Бир сәһәр Арина онун кабинәсинә келиб һәмишәки кими тә'зим этдикдән сонра гызынын көзүнә собадан гығылчым сычрадығыны сөйләйиб она көмәк эдә билиб-билмәйәчәйини сорушду».

Гейри-бәдии, формал вә һәрфи тәрчүмә нүмунәси олараг бир-ики мисал да көстәрәк:

«Онлар өзләринә гаршы олан вәзифәләрин еринә етирилмәсини тәләб эдирләр» (сәһ. 53); «Аг атлы бир кәндли мешә узуну кедән дар кәлкәлик бир йол илә йортма сүрүрдү... Атынын атдығы айдын аддымлар нәзәри охшайырды» (сәһ. 62); «узун илләр бою таныдығы кими авдар вә меһрибан бир ханым кими дейил, зәриф гаматли, мә'сум-сынайычы бахышлы, сачлары ушаг кими бойнунун далында сых дүйүнләнмиш кәнч бир гыз кими нәзәриндә чанланды» (сәһ. 63). «Әслиндә Матвей Илич Александр деврүндә Петербургда яшаян ханым Свечинанын янына ахшам кетмәк үчүн һазырлашыркән сәһәр Кондилякдан бир саһифә охуян дөвләт хадимләриндән чох ирәли кетмәмишди» (сәһ. 67). «Мазурканын илк сәсләри эшидилиб, Аркади өз ханымынын янында отурараг сөһбәтә башламаг истәдийи заман гәлбиндә бир горху дуюр вә ялныз әлләрини сачларына чәкир, данышмаға сөз тапмырды» (сәһ. 80) вә и. а.

Туркенев тәсвир этдийи предметин чанлы һәгигәтини вә я сурәтләрин заһири аламәтләрини, характерини, һәйәчанларыны охучунун тәсәввүрүндә инсаны һейран эдәчәк дәрәчәдә айдын вә йүксәк сәнәткарлыгла чанландырыр.

Мүәллиф «Аталар вә оғуллар»да бир княкиняны белә тәсвир эдир:

«Она была удивительно сложена, ее коса золотого цвета и тяжелая, как золото, падала ниже колен, но красавицей ее никто бы не назвал; во всем ее лице только и было хорошего, что глаза, и даже не самые глаза—они были не велики и серы—но взгляд их быстрый и глубокий, беспечный до удали и задумчивый до уныния,—загадочный взгляд. Что-то необычайное светилось в нем, даже тогда, когда язык лепетал самые пустые речи... Что гнездилось в этой душе—бог весть! Казалось, она находилась во власти каких-то тайных, для нее самой неведомых сил; они играли ею, как хотели... единственные письма, которые могли бы возбудить справедливые подозрения ее мужа, она написала человеку почти ей чужому, а любовь ее отзывалась печалью...Лицо ее принимало выражение мертвенное и дикое...»

Инди мәһарәтлә верилмиш бу сурәтин инчә тәсвириндәки деталларын тәрчүмәдә нә шәкилдә верилдийинә бахаг:

«Онун гәрибә вүчуду (?) варды; гызыла чалан вә гызыл кими ағыр олан (?) һөрүкләри дизиндән ашағы (?) дүшүрдү (?); анчаг (?) она көзәл демәк олмазды (?); бүтүн үзүндә гәшәнк олан шей (?) бирчә көзләри иди, һәтта көзләри өзү (?) йох,—онун көзләри хырда вә боз (?) иди,—бу көзләрин бахышы—ити, дәрин, чүр'әтли (?), сон дәрәчә гайғысыз, һәзин (?) дейиләчәк дәрәчәдә далғын, мүәммалы (?) бахыш иди. Һәтта онун дили (?) ән мә'насыз сөзләр чәрәнләдийи (?) һалларда белә бу бахышларда нә исә фөвгәл'адә бир парылты олурду... Бу гәлбин ичәрисиндә кизләнән шей (?) нә иди, ону аллаһ билир! О шей (?) санки гадынын (?) өзүнә дә мә'лум олмаян кизли гүввәләрин ихтиярында иди (?); бу гүввәләр ону истәдийи кими ойнадырды (?)... О демәк олар ки, өзүнә тамамилә яд олан бир адама еканә мәктубларыны язырды ки, бу мәктублар әрини һаглы олараг шүбһәләндирә биләрди; лакин онун мәһәббәти әкс-сәда тапмайыб (?), пәришанлыға сәбәб олмушду... онун үзүндә өлкүн вә горхунч бир ифадә заһир оларды...» (сәһ. 32).

Охучу бу парчаны охуюркән һаглы олараг соруша биләр ки, көрәсән Туркеневин зәнкин, мусигили, рәван вә ахычы дили нийә бу көкә салынмышдыр?

Әввәлән, бу парчада ики кобуд тәһриф вардыр: мүәллиф «она находилась во власти каких-то тайных, для нее самой неведомых сил» дейиркән анчаг вә анчаг княкиняның өзүнү нәзәрдә тутур; тәрчүмәдә исә намә'лум бир шейдән бәһс олунур; дикәр тәрәфдән исә, «онун мәһәббәти әкс-сәда тапмайыб» һеч дә «любовь ее отзывалась печалью» демәк дейилдир. бурада мүәллиф севкинин доғурдуғу кәдәрдән, гәм-гуссәдән данышыр.

Икинчиси, «онун вүчуду», «һөрүкләри дизиндән ашағы дүшүрдү», «мүәммалы бахыш», «мә'насыз сөзләр чәрәнләдийи» вә саирә кими ифадәләр рус мәтни илә һеч бир әлагәси олмаян ерсиз, мә'насыз вә янлыш ифадәләрдир.

Бундан башга, китабда: «чүчә бөйүк сары аягларыны тапылдада-тапылдада тәмкинлә пилләләрин үстүндә кәзирди» (сәһ. 6). «анчаг язлыг тахылын зәриф яшыллығы арасында көзәл көрүнән гаргалар кәзиширди» (сәһ. 13), «онун санки зәриф вә зәриф бир һейкәлтәраш кәскиси илә йонулмуш сон дәрәчә дүзкүн чизкили вә тәр-тәмиз олан саралмыш, лакин гырышыгсыз үзү... көзәллик изләрини бүруза верирди» (сәһ. 16); «онда әйләндиричи ачыдиллик варды» (сәһ. 31); «о, ирәлидә сөйләндийи кими, гардашы илә бир мәнзилдә яшайырды»; «алов сонунчу дәфә курламыш вә һәмишәлик сөнмүшдү»; «тутгун бир чәрчивәнин ичиндә көзсүз бир үз кәркин бир һалда күлүмсүнүрдү» (сәһ. 40); «сартыг ахшам дүшүрдү» (сәһ. 62); «аһ, Елисеевич бу барәдә әчәб бир мәгалә языб» (сәһ. 14); «дәрисинин рәнки тамамилә саф дейилди» (сәһ. 80) вә саирә бу кими, механики тәрчүмәдән доған, сүн'и ифадәләр китабда аз дейилдир.

Бу сәһвләр ялныз редакторла тәрчүмәчинин өз ярадычылыг ишләринә мәс'улиййәтлә янашмадыгларындан ирәли кәлмишдир. Истәр тәрчүмәчи вә истәрсә дә редактор өз кәләчәк ишләриндә бу мүһүм чәһәти нәзәрә алмалы, һәгиги, ярадычы тәрчүмә иши илә диггәтли, кәркин вә ардычыл сурәтдә мәшғул олмалыдырлар.

Һүсейн ШӘРИФОВ.

---

* И. С. Туркенев—«Аталар вә оғуллар». Азәрбайчан Ушаг вә Кәнчләр Әдәбиййаты нәшриййаты. Тәрчүмә эдәни Микайыл Рзагулузадә. Редактору Х. Әзизбәйов.